

Õigeusu kirikuga seotud seto sõnavara

Andreas Kalkun

Vanimad kristliku kultuuriga seotud sõnad (rist, raamat, papp, pagan / seto *pokań*) on nii eesti kui ka seto keelde laenatud juba 7.–14. sajandil Pihkva ja Novgorodi vürstiriikide alal kõneldud vanavene keelest (vt EES, 12) ning viitavad ilmselt vanimale idapoolsele misjonile. Sellest perioodist arvatakse pärinevat ka seto vanem ikooni tähendav sõna *puusli* (Loorits 1932: 29; 1949: 39; 1959, 8; 1962).¹

Lisaks neile varaseimatele laenudele leidub õigeusklike setode sõnavaras ka hulk kirikuga seotud terminoloogiat, mis on hilisem ja samuti selgelt laenuline (Must 2000). Selle sõnavarakihi laenulisus viitab ilmselt sellele, et setode kodukirikutes on seto keele kõrval kõlanud aastasadu vene ja vanaslaavi keel. Kuna need on olnud vaimulike ja kirikuametnike prestiižsed keeled, on need olnud laenuandjateks. Mittelaenulist õigeusu terminoloogiat on seto keeles vähem (nt *pühäne*, *pühäserätt*, *jummalarm* 'armulaud', armulaualeib', *lavvakerik* 'armulauaga jumalateenistus'), lisaks on ette tulnud ka lokaalsemalt levinut sõnaloomet (nt *kukumamma* 'armulaualeib'). Kirikuga seotud omasõnugi on võimalik tõlkelaenudena interpreteerida. Näiteks on pidanud Oskar Loorits tõlkelaenuks ikooni kohta käivat terminit *kujo*, mille eeskujuks on ilmselt vene *образ* 'kuju; kujutis', mis omakorda on tõlkelaen kreeka sõnast *εἰκών* 'kuju; pilt'. Tõlkelaenuna võib käsitleda ka sõna *ristik'auk* (vrd *крестный ход*), samas on kasutusel ka lühem vorm *risti* 'ristikäik'.

Laensõnadel võib olla mitmeid kujusid, näiteks eksisteerivad mõnedest laenudest koos enam ja vähem mugandatud variandid. Rõhutute silpide kadumisel tekkinud lühemad sõnakujud või muud lühenenud vormid võivad esineda paralleelselt pikemate variantidega, näiteks: *veedatama* ja *paveedatama* 'pihtima' (vrd *исповедовать*) või *kristotama*, *laavitama* ja *krõstoslaavitama* 'talsipühade ajal Kristuse sünni kuulutama' (vrd *Христа славуть*). Nagu normeerimata keeles ikka, leidub ka seto laenulises

¹ Looritsa oletuse järgi tuleneb sõna *puusli* vene sõnast *аностол*, mis omakorda on omakorda laen kreeka sõnast *ἀπόστολος*.

religiooni puudutavas sõnavaras palju lokaalset variatiivsust. Näiteks nii (*k*)liirus ja *krilts* või *krõllas* ja *krõlts* tähistavad altariruumi ees olev kõrgemat osa õigeuskirikus, kus paiknevad lauljad ja lugejad (vrd *клирос*). Paljudel vene või kirikuslaavi keelest laenatud terminitel on kreeka algupära (nt *panihiida*, *kliirus* jt).

Sellele, et õigeusuga seotud sõnavara on erinevatel aegadel uuesti laenatud, viitavad sünonüümsed laenud religioossetes terminoloogias. Näiteks setokeelsed ikooni vasted *puusli*, *kujo*, *pühäne*, *jummal*, *nulga jummal* on erineva päritoluga (laen, tõlkelaen, omasõna, metafoorne termin).

Laenulised on olnud näiteks kirikuametnike ning vaimulike seisuste ja institutsioonide nimed: *arhirei/hargirei* 'ülemhingeekarjane, piiskop' (vrd *архиерей*), *arhimandriit/arhimaadra/arhimandri* 'arhimandriit, kloostriülem' (vrd *архимандрит*), *patsuska/paatska* 'papp' (vrd *батюшка*), *matsuska* 'papi naine' (vrd *матушка*), *tjaakan/tääkan* 'diakon' (vrd *дьякон*), *salomssik* 'psalmilugeja' (vrd *псаломщик*), *tätsok/tsätsok* 'köster' (vrd *дьячок*), *maastõr/mastõr* 'klooster' (vrd *монастырь*), *manahh* 'munk' (vrd *монах*) jne. Samamoodi on palju laenulist ka religioossetes praktikaid ja usuelu puudutavas sõnavaras: *korron* 'paastu ajal keelatud söök' (vrd *скоромный*), *mol'tva* 'palve' (vrd *молитва*), *veerija* 'usutunnistus' (vrd *верую*), *vetserna* 'õhtuteenistus' (vrd *вечерня*), *seenesna* 'koguõine jumalateenistus' (vrd *всенощная*), *panihiida* 'surnumälestusteenistus' (vrd *панихида*), *rominanja/rominalja* 'surnute mälestamine; raamat või leht, kus on mälestatavate surnute nimed' (vrd *поминанье*), *romkalaud* 'pidusöök mälestuspäeval', *kutja* 'rituaalne söök matustel ja mälestuspäeval' (vrd *кутья*), *kadila/kadinits* 'viirukipann' (vrd *кадило*), *kaditama* 'viirukipanniga suitsutama' (vrd *кадить*), *laadon* 'viiruk' (vrd *ладан*), *kaitan/kaidan* 'kaelaristi nõör' (vrd *гайтан*) jne. Laenulised, kuid sagedasest kasutamisest oma laenuandjatest küllaltki erinevaks muutunud on ka paljude religioossete tähtpäevade nimetused nt *paasapäiv* 'issandamuutmise püha' (vrd *Спас*, esineb kirikupüha venekeelses nimes *Преображение Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа*), *rollapäiv/rõllapäiv/trollapäiv* 'Pühade Floruse ja Lauruse mälestuspäev' (vrd *день*

Флора и Лавра), sorokasveet '40 Sebastia märtri mälestuspäev' (vrd *память сорока Севастийских мучеников*) jne.

EES = Eesti etümoloogiasõnaraamat. Koost ja toim I. Metsmägi, M. Sedrik, S.-E. Soosaar, peatoim I. Metsmägi. Tallinn, 2012.

Loorits, O. 1932. Estnische Volksdichtung und Mythologie. Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv

Loorits, O. 1949. Grundzüge des estnischen Volksglaubens I. Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs akademien för folklivsforskning 18:1. Uppsala: Lundequistska Bokhandeln; Köpenhamn: Munksgaard.

Loorits, O. 1959. About the religious concretism of the Setukesians. – Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja, 61: 5. Helsinki, 1–49.

Loorits, O. 1962. Zur christlichen Terminologie bei den Esten, Liven und Letten. – Äratrük koguteosest Issanda kiriku tööpõllul. Stockholm.

Must, M. 2000. Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn.

Kokkuvõte

Õigeusu kirikuga seotud seto sõnavara

Vanimad kristliku kultuuriga seotud sõnad on seto keelde laenatud juba 7.–14. sajandil Pihkva ja Novgorodi vürstiriikide alal kõneldud vanavene keelest ning viitavad ilmselt vanimale idapoolsele misjonile. Lisaks leidub õigeusklike setode sõnavaras ka hulk kirikuga seotud terminoloogiat, mis on hilisem ja samuti selgelt laenuline. Selle sõnavarakihi laenulisus viitab ilmselt sellele, et setode kodukirikutes on seto keele kõrval kõlanud aastasadu vene ja vanaslaavi keel. Kuna need on olnud vaimulike ja kirikuametnike prestiižsed keeled, on need olnud laenuandjateks. Mittelaenulist õigeusu terminoloogiat on seto keeles vähem. Laenatud on pika aja jooksul, mõnedest laenudest on kasutusel enam ja vähem mugandatud variandid. Laenulised on olnud suur osa kirikuametnike ning vaimulike seisuste ja institutsioonide nimetusi, aga ka religioosseid praktikaid ja usu elu puudutav sõnavara. Laenulised, kuid sagedasest kasutamisest oma

laenuandjatest küllaltki erinevaks muutunud on ka paljude religioosete tähtpäevade nimetused.

Õigõusu kerigoga köüdet seto sõnavara

Kõkõ vanõba' ristiusu kultuuriga köüdet sõna' omma' seto kiilde lainat jo 7.–14. aastagasaal Pihkva ja Novgorodi vürstiriikeh kõnõldust vanavinne keelest ja andva' arvada' märki kõkõ vanõbast hummogopoolsõst misjonitüüst. Pääle tuu om õigõt usko seto rahva keeleh viil hulga kerigoga köüdet sõnno, mia omma' illatsõba', a niisamatõ selgest lainulidse'. Et taa osa seto sõnavarast om nii lainuline, näütäs et seto kodokerikih om seto keele kõrval kõnõld' aastagasatu vinne ja vanaslaavi kiilt. Naa' omma' olnu pappõ ja kerigoammõtmiihi tähtsä' keele', selle om näist lainat kah. Ilma lainamalda õigõusu terminoloogiat om seto keeleh vähäp. Lainat om pikä ao seeh, mõnõst lainust om tarvitõt imäp ja vähäp mutitõt variantõ. Lainat om suurõp jago kerigoammõtidõ ni vaimulikkõ saisuisi ja institutsioonõ nimmi, a niisamatõ ka religioosist praktikit ja usoello putvat sõnavarra. Lainulidsõ', a suurõst tarvitamisõst kõvastõ muutunu' omma' ka pall'õdõ kerigopühhi nime'.